

ANTANAS BURACZAS*

O EWOLUCJI HIPOTEZ I MODELI WYDATKÓW LUDNOŚCI

W pracy scharakteryzowano ważniejsze niemarksistowskie hipotezy i odpowiadające im modele spotykane we współczesnych mikro- i makroekonomicznych badaniach nad popytem konsumpcyjnym. Przebadane zostały tendencje obiektywizacji analizy i modelowania zachowania się konsumentów, a także ewolucja ważniejszych hipotez będących podstawą konstrukcji funkcji wydatków konsumpcyjnych. Zbadane zostało miejsce popytu indywidualnego i spożycia w modelach reprodukcji i równowagi gospodarczej w literaturze zagranicznej. Dano zwartą charakterystykę formalną koncepcji absolutnego poziomu dochodu (eksponowaną przez teorię Keynesa), a także koncepcji względnego (Duesenberry) i stałego (Friedman) poziomu dochodu.

Impulsem początkującym współczesną niemarksistowską analizę ekonomiczną popytu konsumpcyjnego była neoklasyczna teoria zachowania się konsumenta. Dalszy jej rozwój wyodrębnił dwa różne, choć w pewnej mierze powiązane wyrażenia, kierunki badań nad popytem indywidualnym i wydatkami konsumpcyjnymi. Sprzyjało to metodologicznie sztuczному rozgraniczeniu, a nawet przeciwstawieniu analizy mikro- i makroekonomicznej.

Pogląd, że badania nad treścią i funkcjami potrzeb indywidualnych, popytem i spożyciem, a także charakterystycznymi szczegółami ich zmian powinny opierać się na analizie ocen i decyzji abstrakcyjnego konsumenta, był teoretycznie najbardziej rozwinięty w pracach Gossena, przedstawicieli subiektywnego marginalizmu, Pareto, a potem Hicksa. Ten kierunek badań nad popytem indywidualnym w połączeniu z subiek-

* Antanas Buraczas urodził się w Kownie w 1937 r. Studia wyższe ukończył na Wydziale Ekonomicznym Uniwersytetu Wileńskiego. Studia aspiranckie odbył w Instytucie Stosunków Międzynarodowych w Moskwie w latach 1962 - 1965. Od 1966 r. pracuje w Zakładzie Ekonomiki Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie w charakterze samodzielnego pracownika naukowo-badawczego, kierując pracownią badań poziomu życiowego ludności. W 1971 r. obronił pracę habilitacyjną na temat *Modele z hipotezy wydatków ludności w rozwiniętych krajach kapitalistycznych* i uzyskał stopień naukowy doktora habilitowanego (J. Piasny).

tywnym i ahistorycznym w zasadzie badaniem nad użytecznością dóbr i usług, a także preferencjami potrzeb, dał jak wiadomo, początek badaniom pewnych statystycznych prawidłowości struktury budżetów rodzin i wyboru struktury spożycia, wypracował szereg ważnych kategorii z zakresu analizy ekonomicznej wartości użytkowych i popytu rynkowego.

Drugi kierunek, koncentrujący się na teoretycznej interpretacji powiązań popytu z podażą, a także aspekcie reprodukcyjnym i dynamicznych właściwościach indywidualnych wydatków konsumpcyjnych, rozwijał się w formie eklektycznych bądź syntetycznych teorii Sacja, Malthusa, Walrasa i Marshalla.

Nowy etap w badaniach nad analizą popytu indywidualnego rozpoczął Keynes. Dopiero po pojawieniu się jego systemu makroanaliza wydatków indywidualnych zyskała adekwatną, samodzielną podstawę metodologiczną i przesunięta została w sferę funkcjonalnego opisanie powiązań globalnych wydatków indywidualnych i globalnego dochodu. W makroanalizie popytu indywidualnego decydującego znaczenia nabierały stopniowo sformułowane na podstawie badań empiryczno-statystycznych hipotezy o charakterze dynamiki i funkcjach normy popytu zbiorowego w społecznych procesach reprodukcji. Dalszą ewolucję niemarksistowskich badań nad popytem indywidualnym we wskazanym kierunku charakteryzują próby połączenia makroanalizy wydatków konsumpcyjnych i abstrakcyjnych modeli reprodukcji z budową macierzy bilansów międzygałęziowych i badaniami w zakresie narodowo-gospodarczego optimum.

Nie wynika z tego, jakoby najnowsza niemarksistowska analiza popytu indywidualnego zaniechała wszelkiego kontaktu z badaniami ekonomicznymi nad charakterem zachowania się konsumenta, jednakże fragmenty analizy najbardziej przesyczone ekonomiczną „psychologizacją” usunięte zostały wyraźnie na dalszy plan. Psycho-fizjologiczna interpretacja podstawowych założeń, postulatów i wywodów w powojennych niemarksistowskich badaniach nad popytem indywidualnym zatraciła organiczny związek z konkretną analizą kapitalistycznych stosunków ekonomicznych w zakresie spożycia.

Ostatnio wzrosło znaczenie obiektywnych ekonomiczno-socjologicznych badań nad zachowaniem się społecznych grup konsumentów w związku z problemem reprodukcji i makroanalizy popytu. Badaniami tymi zajęli się przede wszystkim autorzy tych nowatorskich prac, którzy uwagę swoją skoncentrowali na przezwycięzeniu zbyt wielkiego szczebla abstrakcji i agregacji podstawowych parametrów i zmiennych w makroanalizie wydatków indywidualnych. Uczni ci zwrócili również uwagę na uwzględnienie socjalnej i naturalnej struktury potrzeb indywidualnych i wydatków konsumpcyjnych. Bez rozwiązania wskazanych problemów niemożliwe jest opracowanie efektywnych modeli prognozy bieżącej koniunktury i dłuższych perspektyw rozwoju krajów kapitalistycz-

nych, ani też wykorzystanie funkcji popytu konsumpcyjnego dla państwowo-monopolistycznego programowania dynamicznego tzw. zharmozowanego wzrostu.

II

Elementy pozytywne mikroanalizy ekonomicznej popytu zostały rozwinięte w trakcie przeprowadzanych przez przedstawicieli neoklasycznego kierunku badań nad charakterem modeli indywidualnych wydatków konsumpcyjnych i ich zmiennymi wiodącymi.

Kategorie elastyczności, substytucyjności, komplementarności i nasylenia popytu, teoria preferencji i budżetu konsumentów miały znaczenie dla kompleksowej analizy struktury wydatków indywidualnych, a opracowanie modeli ogólnej równowagi ekonomicznej sprzyjało rozwojowi teorii programowania dynamicznego popytu w rozwiniętych krajach kapitalistycznych.

Neoklasycy błędnie przypuszczali, że konsumenci zawsze wybierają strategię najwygodniejszą spośród dopuszczalnych, która zabezpiecza maksymalizację użyteczności ich wydatków. Powyższe założenie było słuszne o tyle, o ile skierowane było przeciw irracjonalnej interpretacji decyzji konsumenta i — możliwe — o ile dotyczyło subiektywnej oceny użyteczności. Codzienna praktyka pokazuje, że wyliczenia jednostek gospodarujących i „kwantyfikacja” ich motywów wcale nie opierają się na konsekwentnie ścisłej analizie wszystkich możliwych alternatyw wyboru. Z powyższym wiąże się i ten ignorowany przez neoklasyków fakt, że jednostka konsumpcyjna, podejmując decyzję o wydatkowaniu swoich środków, korzysta tylko z ograniczonej informacji o stanie rynku i perspektywach koniunktury. Jeszcze bardziej sprzeczne z rzeczywistością było założenie teorii neoklasycznej, że elastyczność cen jest dostatecznym regulatorem równowagi rynkowej w rozwiniętej gospodarce kapitalistycznej. Niesłuszne było też subiektywistyczne założenie marginalistów o czysto introspektywnym charakterze preferencji potrzeb, przyjęte na podstawie konstrukcji myślowych i jednostronnych uogólnień żywiołowych procesów rynkowego mechanizmu równowagi, bez należytego uwzględnienia zależności tego charakteru od obiektywnych społecznych procesów. Stopniowe odejście badaczy-niemarksistów od tej fałszywej hipotezy i obiektywizacja koncepcji preferencji użyteczności następowały w miarę wypierania założeń psychologicznych i tez o ilościowej wymieralności użyteczności (W. Pareto, E. Barone, J. R. Hicks, K. Boulding, J. M. D. Little, D. Robertson). Jednocześnie uznano za konieczne porównywanie ze sobą nie oddzielnych dóbr, a ich asortymentów (K. Lenkaster). Dalsze kroki zmierzały do wprowadzenia analitycznych kategorii preferencji w czasie i zużycia, wyekspozowania społecznie uwarunkowanych motywów zachowania się konsumentów (J. M. Keynes, J. Deu-

senberry) i określenia użyteczności na podstawie obiektywnych cech wartości użytkowych (pokarmowych, estetycznych itp), a także popularyzacji idei kwantyfikacji preferencji, zgodnie z którą charakterystyki preferencji konsumentów można określić przy pomocy obiektywnej analizy danych rynkowych (J. M. D. Little, P. Samuelson, T. Hantokker). Współcześni przedstawiciele teorii gier i podejmowania decyzji (J. v. Neumann, O. Morgenstern), opowiadający się za możliwością zastosowania kategorii ilościowej użyteczności, faktycznie mają już na myśli nie wskaźnik stopnia subiektywnego zaspokojenia konsumenta, a prawdopodobieństwo rzędu preferencji.

III

W centrum uwagi modeli ekonomicznych popytu konsumpcyjnego, opartych na hipotezach o absolutnym i względnym dochodzie, znajdują się funkcjonalne związki indywidualnych wydatków i dochodów. Zjawiska cenowe badane są dokładniej przede wszystkim przy określaniu pojemności konkretnych rynków towarowych. Elementarny dynamiczny model indywidualnych wydatków konsumpcyjnych, zbudowany z uwzględnieniem zasady o absolutnym dochodzie ma następującą postać (przy założeniu, że $0 < \alpha_1 + \alpha_2 < 1$):

$$C_t = \alpha_0 + \alpha_1 y_t + \alpha_2 y_{t-1} = \alpha_0 + (\alpha_1 + \alpha_2) y_t - \alpha_2 \Delta y_t$$

gdzie α_1 — krótkookresowa krańcowa skłonność do konsumpcji, $\frac{\alpha_1}{1 - \alpha_2}$

— „długa” bądź statyczna krańcowa skłonność do konsumpcji. Modyfikacjami powyższego modelu są równania, w których dodatkowo uczestniczą: przeszły bądź średni poziom wydatków konsumpcyjnych i (albo) dochodów, bądź — zgodnie z hipotezą o względnym dochodzie — maksymalny poziom tych wydatków i dochodów osiągnięty w przeszłości:

$$C_t = \alpha + \beta y_t + \gamma C_{t-1},$$

bądź

$$C_t = \alpha + \beta y_{t-1} + \gamma C_{\max},$$

bądź

$$C_t = \alpha + \beta y_t + \gamma \bar{y} + \delta \bar{p}_c,$$

pod warunkiem, że

$$0 < \alpha + \beta + \gamma + \delta \leq 1.$$

W równaniach Y_t oznacza obecny poziom dochodu, \bar{y} — średni poziom dochodu w dłuższym okresie, \bar{p}_c — średni indeks cen na towary konsumpcyjne w określonym czasie, $\alpha, \beta, \gamma, \delta$ — parametry. Po sprecyzowaniu wpływu indywidualnych wydatków konsumpcyjnych innych (j) przedstawicieli grupy socjalnej, do której należy konsument i (lub ich zbiorowość), a także wielkości określonych aktywów (A) i normy dyskonta (τ) wyrażającej preferencje konsumentów do zaspokojenia popytu w bieżącym okresie w stosunku do popytu „odłożonego”, funkcja wydatków konsumpcyjnych przyjmie postać:

$$\frac{C_i}{\sum_j a_{ij} C_j} = f\left(\frac{\sum_k y_{ik}}{\sum_j a_{ij} C_j}, \frac{A_i}{\sum_j a_{ij} C_j}, \sum_k \tau_k\right),$$

gdzie a_{ij} — waga wpływu wydatków konsumpcyjnych j — tej grupy konsumentów na decyzję i — tego konsumenta (lub ich zbiorowości). Wpływ $\sum_j a_{ij} C_j$ jest tym istotniejszy, im większe jest odchylenie wielkości wydatków indywidualnych konsumenta (konsumentów) i od średniej wielkości tych wydatków dla całej grupy socjalnej j .

Uwzględnienie opóźnienia w czasie pomiędzy reakcjami różnych czynników wpływających na popyt — między otrzymaniem przez przemysłowców ekwiwalentu pieniężnego i jego wykorzystaniem w formie wypłaty, dywidend itd., między otrzymaniem dochodu indywidualnego i jego wykorzystaniem na indywidualne wydatki konsumpcyjne ma praktyczne znaczenie nie tylko dla uściślenia charakteru modelowanych zależności, ale i dla wymierzenia wpływu zmian konkretnych czynników na popyt. Wyżej scharakteryzowane równania liniowe swoimi zasadami budowy przypominają te ekonomiczno-statystyczne modele, w których rozróżnia się parametry krótkookresowego albo cyklicznego (m) i długookresowego ($1-m$) wpływu na normy wydatków konsumpcyjnych, m. in model prof. Shermana:

$$C_t = m(\alpha \bar{y} + \beta y_{t-1}) + \gamma(1-m)\bar{y},$$

$$y_t - y_{t-1} = k \cdot J_{t-1}$$

przy założeniach:

$$0 < m < 1, \quad 0 < \alpha + \beta \leq 1, \quad 0 < \gamma < 1,$$

gdzie α, β, γ — parametry skłonności do konsumpcji, J_t — bieżące inwestycje, K — parametr odwrotnie proporcjonalny do współczynnika akceleracji.

Jeżeli założyć że $m=0$, wówczas wzrost ekonomiczny zachodzi bez wahań, a $C_t=c\bar{y}$, gdzie $c=\Delta C(\Delta y)^{-1}$. Jeżeli $m=1$, wówczas równanie modeluje cykl bez wzrostu. Innymi słowy, w wypadku przybliżenia danego parametru do jedności równanie modeluje nasilenie amplitudy wahań i zmniejszenie średniego tempa wzrostu gospodarczego i odwrotnie: przy $m \rightarrow 0$ wahania cykliczne „wygładzają się” i występuje tendencja wzrostu (pod warunkiem, że inne wielkości pozostają niezmiennie). Powiązanie funkcji wydatków konsumpcyjnych z funkcją inwestycji, uwzględnienie efektu akceleracji i dynamiki długookresowej normy kapitałochłonności, a także inne teoretyczno-metodologiczne cechy szczególne modelu Shermanna zwiokrotniają jego wartość praktyczną. Jednak i on, jak większość modeli ekonomicznych, tylko formalnie uwzględnia właściwą rozwiniętemu kapitalizmowi dynamiczną nierówność między popytem i zdolnościami wytwórczymi, prowadzącą do cyklicznych rozbieżności pomiędzy popytem indywidualnym i wzrostem produkcji. Nie uwzględnia też niektórych innych istotnych socjalno-ekonomicznych stosunków i procesów wywierających wpływ na proces reprodukcji (w danych warunkach).

IV

Badaczy — ekonometryków zajmujących się popytem indywidualnym i wydatkami konsumpcyjnymi coraz bardziej interesuje hipoteza o stałym albo normatywnym dochodzie. Jej przedstawiciele (m. in. M. Friedman) twierdzą, że ta hipoteza jest nie tylko znacznie bardziej od poprzednich zrelatywizowana ale i oparta na ogólniejszych przesłankach, które pozwalają rozpatrywać hipotezy o absolutnym i względnym dochodzie jako przypadki konkretne lub cząstkowe. Jednocześnie praktyczny aspekt tej hipotezy jest opracowany słabiej, dlatego też nie jest w pełni ujawniona przewaga analityczna jej ważniejszego założenia o konieczności oddzielenia podczas badań nad charakterem funkcji popytu stałych (normalnych) składowych wydatków indywidualnych i dochodów czasowych.

Twórcy hipotezy o stałym dochodzie odżegnali się od szeregu aksjomatów neoklasycznej koncepcji o wyborze konsumenta i uważają, że pomagają one tylko sprecyzować ważniejsze czynniki funkcji popytu, lecz nie pozwalają nadać jej konkretnej postaci. Podstawę modelu opartego na hipotezie Friedmana stanowi poniższy układ równań:

$$C_p = k(\tau, W, u) Y_p \quad (1)$$

$$Y_t = Y_p + Y_v, \quad C_t = C_p + C_v \quad (2)$$

gdzie C_p , Y_p — odpowiednio stałe składowe indywidualnych wydatków i dochodów zależne od stale działających czynników; C_v , Y_v — okresowe

składowe tychże zmiennych zależne od wielkości przypadkowych; C_t , Y_t — absolutne rozmiary indywidualnych wydatków i dochodów wzięte w bieżącym okresie t i składające się ze stałych i okresowych składowych; k — parametr proporcjonalności C_p i Y_p ; τ — norma dyskonta wiążąca bieżący i „odłożony” popyt konsumpcyjny; W — stosunek indywidualnych zasobów, przede wszystkim ruchomych, do dochodu (albo nabór zapasów konsumpcyjnych); u — nie uwzględnione oddzielnie czynniki wpływające na zachowanie się konsumenta (upodobnia, perspektywy przyszłych dochodów i inne), których parametr definiowany jest jako wielkość przewidywanego rozkładu prawdopodobieństwa.

Inaczej mówiąc, stała składowa indywidualnych wydatków konsumpcyjnych jest funkcją stałego dochodu i zależy od jego części (k), którą daje bezpośrednio nabór zapasów konsumpcyjnych, a także norma dyskonta i inne oddzielnie nie uwzględnione czynniki. Równania opisują charakter związków pomiędzy stałymi składowymi i bieżącymi rozmiarami indywidualnych wydatków i dochodów, tj. ukazują warunki przy których możliwe jest przejście od modeli opartych na hipotezie o stałym dochodzie do modeli budowanych w oparciu o hipotezy o absolutnym i względnym dochodzie. Stosunkowo mniejsze wahania bieżącego poziomu wydatków konsumpcyjnych (w czasie cyklu) w stosunku do bieżącego poziomu dochodu są w pełni zgodne z założeniem, że większość konsumentów nastawia się na stały, a nie bieżący poziom dochodu.

Zakłada się, że stałe składowe (C_p i Y_p) w zasadzie nie zależą od okresowych (C_v i Y_v) w związku z zasadniczą różnicą między określającymi je czynnikami. Prócz tego, czasowa składowa wydatków indywidualnych nie wiąże się całkowicie z y_v , ponieważ podstawową część nieoczekiwanych wpływów wykorzystuje się na zakup towarów użytku trwałego. Decydującą część wydatków na takie towary można rozpatrywać jako akumulację o charakterze konsumpcyjnym. Oznacza to, że korelacja między C_v i C_p , Y_v i Y_p , a także Y_v i C_v jest nieznaczna i przy badaniu dużych grup konsumentów można ją pominąć, tj. założyć:

$$y_v, y_p = \bar{R}_{cv, cp} = \bar{R}_{y_v, c_v} = 0.$$

Funkcja stałej składowej popytu indywidualnego ma jednakową postać dla każdego konsumenta oddzielnie i ich ogółu tylko w tym przypadku, jeśli dochód ogólny (zbiorowy) jest równomiernie podzielony między konsumentów a indywidualne dochody — między podstawowymi rodzajami dóbr i usług rynkowych i jeżeli jeden podział nie zależy od drugiego. W rzeczywistości żadne z „powyższych trzech założeń nie odpowiada kapitalistycznej rzeczywistości, dlatego przy budowie makrofunkcji popytu konieczne jest uwzględnienie „rozkładu strukturalnego” podstawowych czynników określających zbiorowy popyt indywidualny, a także związek danego rozkładu z podziałem dochodu narodowego.

Zastosowanie wspomnianej hipotezy przy opracowaniu empiryczno-statystycznych danych dla USA za lata 1905 - 1951 pozwoliło jej zwolennikom na dokonanie następujących wywodów:

a) Współczynnik proporcjonalności C_p i Y_p był dostatecznie stabilny: średnio $k \approx 0,877$.

b) Współczynnik proporcjonalności okazał się niższy dla przemysłowców niż dla nieprzemysłowców, np. farmerów, w związku z dużą stopą zysku u pierwszych i zmniejszonym ryzykiem uzyskania przez nich dochodu. Wartość dyspersji okresowej składowej dochodów u pierwszych osiąga 40 - 50% i dwukrotnie przewyższa poziom tegoż wskaźnika dla farmerów.

c) Część stałego dochodu idąca na spożycie jest wyższa dla osób oferujących swoją siłę roboczą dla przedsiębiorców (0,80 - 0,90); wyższa dla murzynów niż dla białych i wyższa w rodzinach dużych niż małych. Rodziny otrzymujące dochód niski przedkładają bieżący popyt i spożycie nad przyszły w większej mierze niż rodziny o wysokim poziomie dochodu.

d) Dyspersja parametru C_v równa się 10%, a dyspersja Y_v — 30%. W związku z tym przejawia się statystyczna prawidłowość przeciwnych zmian normy C_t/Y_t względem Y_t przy porównaniu rocznych poziomów obydwu wielkości w granicach cyklu reprodukcyjnego.

e) Gromadzenie towarów konsumpcyjnych trwałego użytku, a także zmniejszenie średniej wielkości rodziny sprzyja zwiększeniu udziału oszczędności w ogólnym budżecie rodziny i niżeniu C_p/Y_p . Powstanie nowych potrzeb i przedkładanie spożycia bieżącego nad przyszłe, relatywnie malejący udział farmerów w zbiorowości konsumentów, szersze udostępnienie kredytu konsumpcyjnego wpływa odwrotnie, równoważąc w znacznym stopniu dynamikę normy indywidualnych oszczędności i współczynnika C_p/Y_p . Regulowanie mechanizmu gospodarczego przy pomocy państwa też wpływa na relatywny wzrost stałej składowej wydatków indywidualnych w związku ze zmniejszeniem wpływu zjawisk przypadkowych i osłabieniem motywów przemawiających za akumulacją.

Stosunkowo dużej stabilności C_t względem Y_t i mniejszej wartości statystycznie wyznaczonej średniej wielkości dyspersji C_v w porównaniu z Y_v , sprzyjają własne i czasowo obciążone aktywa konsumentów, które stwarzają im możliwość utrzymania bieżących wydatków na poziomie zbliżonym do poprzednio ustabilizowanego. Poziom równowagi aktywów konsumpcyjnych wyrażony w określonym ich stosunku do poziomu Y_t zostaje naruszony w warunkach spadku bieżącego dochodu indywidualnego w rezultacie kryzysu lub innych sytuacji, zazwyczaj jednak powraca do normy w czasie wzrostu C_t i Y_t . W wyniku tego tworzą się przeciwstawne rocznemu poziomowi Y_t wahania rocznej normy wydatków konsumpcyjnych (C_t/Y_t).

Z wycień Crocketta (uniwersytet Pensylwania) opartych na postulatach hipotezy o stałym (normalnym) dochodzie i uwzględniających różnice strukturalne wpływu aktywów i skłonności do konsumpcji według oddzielnych grup ludności, najlepsze współczynniki determinacji miały równania następujących typów¹:

$$C = 75 + 0,766 Y_t - 0,238 Y_v + 0,083 (L_t - L_n)_{t-1}$$

(0,014) (0,045) (0,017)

$$\bar{R}^2 = 0,9961,$$

gdzie moment t równy jest okresowi półrocznemu. W nawiasach pod parametrami podane są ich odchylenia standardowe (błędy). Poziom równowagi aktywów (L_n) zaczyna wpływać na dynamikę poziomu i normy indywidualnych wydatków konsumpcyjnych tylko po tym, jak dochód indywidualny osiąga 190 dolarów. Wysokie wartości współczynników determinacji i stosunkowo niskie odchylenia standardowe nie oznaczają wyjątkowej niezawodności parametrów równań, choć świadczą o dosyć dokładnym modelowaniu wydatków indywidualnych w badanej zbiorowości konsumentów w okresie przeszłym. Mechaniczna ekstrapolacja takich parametrów nawet na stosunkowo krótki okres czasu naprzód (2-3 lata) prowadzi z reguły do znacznego obniżenia współczynników miary stopnia powiązań między podstawowymi parametrami modeli popytu konsumpcyjnego.

IV

W trakcie ewolucji niemarksistowskiej analizy popytu konsumpcyjnego i dochodów indywidualnych uwidoczniła się tendencja do jej praktycznego ukierunkowania i zbliżenia z polityką gospodarczą państwowo-monopolistycznego kapitalizmu. Tendencja ta sprzyjała stopniowemu odejściu od subiektywno-psychologicznych interpretacji i uzyskaniu określonych wyników:

— w rozwoju teoretycznych podstaw i postulatów (w zakresie badań prawidłowości ekonomicznych tak w odniesieniu do indywidualnego konsumenta jak i wydatków zbiorowych),

— w utrwaleniu jego bazy empiryczno-statystycznej (ekonomiczno-socjologiczne i socjologiczno-psychologiczne badania, rozprzestrzenienie statystyki dochodu narodowego),

— wreszcie w rozszerzeniu formalnych i adekwatnych instrumentalii analitycznych (wprowadzenie nowych kategorii, zastosowanie metod

¹ Znak przy Y_v ujemny, ponieważ w charakterze zmiennej wiodącej wzięto różnicę Y_t i Y_v i nie oznacza ujemnej wartości Y_v (temu przypadkowi odpowiadałoby stałe kompensowanie Y_t do ustalonego wcześniej poziomu Y kosztem akumulacji aktywów konsumpcyjnych, co jest nierealne).

modelowania ekonometrycznego, analizy wieloczynnikowej, teorii podejmowania decyzji i podejścia stochastycznego).

W aspekcie mikroanalizy indywidualnego popytu konsumpcyjnego były m. in. sformułowane następujące postulaty:

1) Funkcje popytu indywidualnego i wydatków konsumpcyjnych zależą głównie od następujących grup zmiennych wiodących odzwierciedlających obiektywne momenty reprodukcji: a) obecności przedmiotów i środków zaspokojenia potrzeb w ilości ograniczonej w każdym momencie czasu, b) potrzeb i pragnień konsumentów, c) czynników efektywnego popytu — indywidualnych dochodów i porównywalnych cen (bądź stosunku poziomu ceny na przedmiot popytu do ogólnego poziomu cen).

2) Zachowanie się konsumenta (więc także treść użyteczności i preferencji) jest socjalnie uwarunkowane i wyraża szczegóły zachowania się podmiotów ekonomicznych w masie. Obiektywną treść wartości użytkowej charakteryzują głównie parametry wyrażające jej użyteczność społeczną: a) preferencje, b) stopień zaspokojenia konkretnych potrzeb, c) komplementarność, d) względna elastyczność różnych sposobów zaspokojenia potrzeb. Jedna alternatywa wyboru ma dla konsumenta większą użyteczność niż druga, ponieważ jest preferowana, jednak nie odwrotnie: użyteczność nie może być obiektywną miarą preferencji.

3) Popyt określa przebieg realizacji i zrównoważenie rozwoju gospodarczego nie sam w sobie, a w związku z podażą.

4) Istnieje statystyczna i dynamiczna zależność między formułowaniem naturalnej i socjalnej struktury spożycia.

5) Ze wzrostem ogólnych rozmiarów popytu zmienia się struktura wydatków na zaspokojenie potrzeb materialnych i wzrasta udział wydatków na zaspokojenie potrzeb intelektualnych i socjalnych.

W aspekcie makroanalizy szereg ulepszeń w modelowaniu zbiorowych wydatków konsumpcyjnych dokonali zwolennicy hipotez o absolutnym, względnym i stałym (normalnym) dochodzie.

1) W rezultacie, na podstawie badań, dynamikę indywidualnego popytu konsumpcyjnego można określić jako pewną dyskretnie zmieniającą się w czasie funkcję dochodu (bieżącego, nagromadzonego i przewidywanego), która przedstawia sobą kompozycję zdeterminowanej (stałej) funkcji charakteryzującej ustabilizowaną tendencję zmiany tego popytu i składowej okresowej, charakteryzującej wahania wokół trendu pod wpływem przypadkowego działania masy przyczyn (z uwzględnieniem zmian upodobań i preferencji, a także socjalnej struktury podziału jednostek konsumpcyjnych).

2) W rozwiniętych krajach kapitalistycznych roczny poziom normy wydatków indywidualnych obniża się w miarę podwyższania się poziomu indywidualnych dochodów i odwrotnie: norma wydatków konsumpcyjnych rośnie w miarę obniżania się poziomu dochodów.

3) Ta zależność statystyczna ujawnia się w przeciągu trwania cyklu, a także przy przejściu od grupy ludności z niskim poziomem dochodu do socjalnie tożsamej grupy ludności z dochodem wyższym.

4) Dynamika normy indywidualnych wydatków konsumpcyjnych jest asymetryczna w czasie. Powyższa prawidłowość daje się rozprzestrzenić na analizę indywidualnej i zbiorowej normy wydatków.

Wiele rezultatów o charakterze praktycznym osiągnięto przy definiowaniu pojemności rynków towarowych, tworzeniu systemu modeli prognoz i programowania wydatków indywidualnych. Analiza ekonometryczna popytu indywidualnego sprzyjała sprecyzowaniu podstawowych zmiennych, charakteru zależności i wartości liczbowych ich parametrów w modelach zbiorowego popytu konsumpcyjnego, wydzieleniu obiektywnych i subiektywnych jego przesłanek. Poważną rolę zaczęła ona pełnić w latach 60-tych, kiedy uznano, że w procesie programowania reprodukcji i wzrostu produktu społecznego w ekonomice rozwiniętego kapitalizmu zarysowała się tendencja do zbliżenia i powiązania makroanalizy z analizą strukturalną indywidualnego popytu konsumpcyjnego na trwalszej podstawie metodologicznej. Ekonometrycy wprowadzili szereg udoskonaleń w trakcie likwidacji formalnych błędów w przyjętych hipotezach indywidualnego popytu konsumpcyjnego, przy dynamizacji podstawowych typów jego modeli wieloczynnikowych, precyzowaniu ich zmiennych wiodących, a także charakteru ich zależności. Badania ekonometryczne pozwoliły wybrać takie modele, które dają najbardziej niezawodne rezultaty podczas ekstrapolacji i jednocześnie zakładają możliwość zastosowania elektronicznej techniki obliczeniowej przy opracowaniu pierwotnych danych.

W trakcie precyzowania tych abstrakcyjnych założeń, na których opiera się ekonomiczna teoria zachowania się konsumenta i formułowania jej postulatów w postaci zwartego systemu logicznego, okazało się, że szereg specyficznych aksjomatów, na których bazuje teoria wartości obok teorii konsumpcji i produkcji, wzajemnie wykluczają się przy jednoczesnym niewątpliwym istnieniu wspólnych dla jednych i drugich założeń.

Teoria wartości zakłada więc jako warunek ograniczający, że asortyment produkowanych wartości użytkowych odpowiada utrwalonym potrzebom indywidualnym i prócz tego jest jakościowo niezmienny, a zaspokajane nim potrzeby jednakowo istotne. Natomiast teoria konsumpcji bazuje na tym, że formowanie wartości użytkowych nie zależy od ilości pracy niezbędnej dla przyswojenia przez człowieka dodatknych wartości przedmiotu popytu w trakcie zaspokojenia potrzeb i bada sam proces stanowienia równowagi między społeczną użytecznością produkcji z jednej strony, a potrzebami i decyzjami konsumenta z drugiej. Trudności zbytu, pogłębianie się jego sprzeczności i dążenie niemarksistowskich teoretyków makroanalizy wydatków konsumpcyjnych aby sku-

teczniej służyć interesom państwowo-monopolistycznego kapitału sprzyjały powstaniu nowych, udoskonalnych chwytów socjalnej demagogii. Neoklasyczną robinsonadę zamieniły wyobrażenia o socjalnej stratyfikacji konsumentów społeczeństwa burżuazyjnego. Optymistycznej pochwalie wolności konsumenta w prywatno-kapitalistycznej ekonomice i pełnemu zaprzeczeniu konieczności przemian rewolucyjnych w stosunkach własności przeciwstawiono alternatywę umiarkowanego wyrównywania dochodów konsumentów i zbliżenia typów popytu indywidualnego pod wpływem postępu technicznego i efektu demonstracji (wpływ decyzji innych konsumentów, przede wszystkim o wyższym prestiżu społecznym).

Wzrost sprzeczności pomiędzy obiektywną logiką rozwoju opracowań teoretycznych i klasowym ukierunkowaniem ideologii burżuazyjnych badaczy popytu uzewnętrznił się m. in, w zwiększeniu zróżnicowania kierunków i szkół, doktryn i koncepcji na poziomie państwowo-monopolistycznego rozwoju kapitalizmu.

Ta sprzeczność sprzyjała zachowaniu elementów psychologizmu i subiektywizmu ekonomicznego, nadmiernej abstrakcji i niedostatecznemu uwzględnieniu socjalnego i historycznego aspektu analizy, które organicznie wiążą się z charakterem prawidłowości popytu indywidualnego przy konstrukcji i precyzowaniu formalnych modeli wydatków konsumpcyjnych.

Nawet w tych radykalnych przypadkach, kiedy liberalni naukowcy burżuazyjni podkreślają konieczność umiarkowanego złagodzenia sprzeczności między produkcją a konsumpcją i przyznają rolę podwyższania popytu indywidualnego w procesie regulowania społecznego mechanizmu realizacji, stoją oni zazwyczaj daleko od ścisłego sformułowania założeń, że położenie klasowe i określone przez nie miejsce w procesie produkcji i w społeczeństwie w poważnym stopniu decydują o poziomie zaspokojenia realnych potrzeb i o samych alternatywach wyboru przy wydatkowaniu środków.

*Z języka rosyjskiego tłumaczył
Emil Panek*

EVOLUTION OF THE HYPOTHESES AND MODELS OF EXPENDITURE BY POPULATION

S u m m a r y

Several non-marxist hypotheses and models of consumers' demand founded on these hypotheses are not useful any longer even in the western exports' opinion. This caused a verification of former views. The national economy is now regarded as a socially and naturally conditioned coherent economic system. Besides some undoubtedly useful categories taken over from the neoclassics, from the represen-

tatives of subjective marginalism, of Keynesism, attention was given to objective socio-economic research in consumers' demand. The contemporary non-marxist economic models of consumers' demand reflect this trend. Functional relations of individual expenditure and income that take into account the influence of various factors, time as well as spatial factors, are the essence of economic models based on hypotheses of absolute, relative or fixed income. Research in those models helped to gain definite results, and above all to evolve a relatively independent methodological attitude. During the evolution of the analysis of consumers' demand a tendency to its practical application and bringing it nearer to the practice of the state monopolistic capitalism became obvious. This fact, as well as the class line of the ideologies of western research workers are reflected in several inexactly worded assumptions above all those regarding the influence of social status and place in the process of production upon the covering of needs. This results in incompetence for solving the contradictions between production and consumption.